

Aleksandra Wagner

MEDIALNY DYSKURS ENERGETYCZNY JAKO PRZEDMIOT REFLEKSJI SOCJOLOGICZNEJ – KONTEKST TEORETYCZNY I METODOLOGICZNY

Czy energetyka to temat socjologiczny?

Kwestie dotyczące pozyskiwania, magazynowania i wykorzystywania energii pojawiają się w różnorodnych kontekstach związanych z funkcjonowaniem społeczeństw w skali mikro (gospodarstw domowych i indywidualnych praktyk ludzi), mezo (gdy problemy energetyki są rozważane w kontekście funkcjonowania miast, gmin czy regionów), wreszcie makro (w odniesieniu do polityki realizowanej przez państwa, działań podejmowanych przez organizacje ponadnarodowe, funkcjonowania światowych rynków i układów geopolitycznych). Można tu także wyróżnić poziom globalny, gdy funkcjonowanie przemysłów energetycznych jest omawiane w kontekście przyszłości planety, klimatu, redukcji emisji gazów cieplarnianych i odpowiedzialnego gospodarowania zasobami w skali świata. Polityka energetyczna jako typ polityki publicznej rodzi coraz większe zainteresowanie różnorodnych aktorów społecznych, co idzie w parze z postulatami obywatelskiego upodmiotowienia i partycypacyjnego kształtowania owych polityk¹. Postulaty

---

1 W odniesieniu do pięciu etapów procesu zarządzania politykami publicznymi (Jann, Wegrich 2007; por. Palumbo, Maynard-Moody 1991; Dye 2013; Górniak i in. 2015) proces deliberacji obywatelskiej zazwyczaj znajduje zastosowanie na etapie pierwszym, tj. zwrócenia uwagi na dany problem wymagający interwencji państwa (*agenda setting*), oraz trzecim – pozyskania legitymizacji dla określonych propozycji działań. Wpisuje się to w habermasowską koncepcję

te, związane z rosnącą popularnością koncepcji demokracji deliberatywnej i partycypacyjnej (Habermas 1996; Dryzek 1990, 2000, 2010; Fishkin, Laslett 2003), dotyczą uwzględnienia refleksyjnej opinii publicznej (Fishkin 2009) i zaangażowania obywatelskiego na przykład w koncepcji rządzenia wielopasmowego (Sroka 2009). Zyskują one na znaczeniu w obliczu coraz wyraźniejszego artykułowania w dyskursach transnarodowych (naukowych, politycznych, ekonomicznych) potrzeby transformacji obecnych systemów energetycznych. Transformacje te miałyby zmierzać w kierunku znalezienia nowych, innowacyjnych rozwiązań, które zapewnią ludzkości pokrycie rosnących potrzeb energetycznych współczesnych cywilizacji, a jednocześnie odpowiedzą na zagrożenia klimatyczne, środowiskowe oraz związane z ograniczonymi zasobami paliw kopalnych. Protesty społeczne nie są już interpretowane wyłącznie w kategoriach braku wiedzy i irracjonalnych lęków przed technologią (Stankiewicz 2009) czy syndromu NIMBY (*Not in My Back Yard*), zbyt często sprowadzanego do egoistycznej niechęci ludzi do realizowania inwestycji (uznawanych skądinąd za zasadne) w miejscu ich zamieszkania (Wolsink 2006; Devine-Wright 2009b), lecz coraz częściej postrzega się je jako dramatyczny głos w sferze publicznej, będący konsekwencją wykluczenia lub marginalizowania części aktorów² (por. Bell, Grey, Haggett 2005). Rewolucja przemysłowa i związany z nią model kultury energetycznej³ opartej na węglu, ropie i gazie wykreowały epokę modernizacji, której potencjał – jak twierdzą niektórzy – w jej pierwotnej formie wyczerpuje się (Beck, Giddens, Lash 2009). Świat potrzebuje nowego paradygmatu – świadczą o tym zmiany w organizacji światowej gospodarki, we wzorach stylów życia, w wartościach i celach oraz towarzyszące im narracje kryzysu: demokracji, kapitalizmu, finansów, rodziny, religii, migracji itp. Rodzi się potrzeba określenia nowej podstawy energetycznej dla dalszego rozwoju cywilizacji. O wizjach nowego ładu, z kluczową rolą zmian energetyki w gospodarce światowej, mówią dziś tacy uczeni, jak Jeremy Rifkin (2013), Nico Stehr (2015) czy John Urry (2014). Istotne jest także postrzeganie wiedzy jako konstruktów społecznych, generowanych według nowych wzorów, poza uniwersytem czy laboratorium badawczym (Gross 2015) oraz niewiedzy, która czasem nie jest prostym

---

cję dialogu między władzą a społeczeństwem, w którym społeczeństwo obywatelskie jest przestrzenią formułowania postulatów, a system polityczny ma na nie odpowiedzieć (por. Habermas 2005; Hess 2013). Deliberacja publiczna w znaczeniu procedury rządzenia może jednak odegrać istotną rolę także na pozostałych etapach – tj. wypracowania określonych polityk, podjęcia decyzji oraz implementacji – pod warunkiem odejścia od gabinetowo-technokratycznego modelu zarządzania politykami publicznymi na rzecz modelu partycypacyjnego (por. także argumentacyjny model analizy polityk publicznych – Majone 2004).

2 Osobną kwestią pozostaje problem samowykluczenia mającego podstawy kulturowe (por. Sroka 2009).

3 Pojęcia kultury energetycznej używamy za: Łucki, Misiak 2011.

brakiem wiedzy (*gap of knowledge*), lecz także konstruktem społecznym będącym dodatkowym źródłem niepewności i ryzyka (Fischer, Gottweis 2012; Gross 2015), a często wykorzystywanym strategicznie zasobem (McGoey 2012).

Nic więc dziwnego w tym, że od kilkunastu lat rośnie zainteresowanie tematyką energii wśród naukowców reprezentujących nauki społeczne. Wiąże się z to z kompleksowym rozumieniem systemów energetycznych jako całości społeczno-technologicznych, a więc nie tylko w kategoriach zasobów naturalnych (co możemy wykorzystać?) i technologii (jak możemy to wykorzystać?), lecz także kulturowych i indywidualnych wzorów definiowania społecznych praktyk, wartości i norm regulujących je (Stirling 2014). Towarzyszy temu przekonanie, że „od czasu udomowienia ognia – rewolucje energetyczne i zmiany kulturowe pozostają ze sobą w ścisłych wzajemnych relacjach” (Sarrica i in. 2015: 2). Wyzwaniem nadal pozostaje przewyciężenie dychotomii pomiędzy technologicznymi i ludzkimi aspektami energetyki, a dalej – między społecznym i indywidualnym ich wymiarem (Sarrica i in. 2015; Bergmans i in. 2014). Dyskursy powstające wokół energetyki w różny sposób konceptualizują problemy, wyzwania i rozwiązania. Organizują zasoby symboliczne zarówno do kreowania nowych, innowacyjnych dróg rozwoju, jak i do umacniania *status quo*, bronięcia istniejących układów sił i wzorów kulturowych. Są przestrzenią tworzenia koalicji i opozycji, legitymizują i delegitymizują konkurencyjne wartości i wizje. Stanowią przestrzeń definiowania społecznych sytuacji, a więc – jeśli przyjęte definicje potraktujemy jako dyspozycje do działania lub zaniechania owych działań – wytwarzania przyszłości ludzkości. Obszar, w którym określamy także to, co nieokreślone, wytwarzamy i negocjujemy sposoby obcowania z nieznanym, dyskutujemy strategię postępowania w obliczu ryzyka i niepewności. Transformacje energetyczne nie mogą być zatem analizowane ani planowane w oderwaniu od towarzyszących im dyskursów, jako że same są ich produktem, a jednocześnie stanowią metanarrację ogniskującą uwagę istniejących wspólnot epistemicznych (Fischer, Gottweis 2012; Cotton i in. 2014) wokół problematyki zmiany.

Osobną kwestią pozostaje widoczność owych dyskursów w sferze publicznej – gdzie są ustalane problemy społeczne i uprawomocnienie zyskują polityki publiczne będące odpowiedzią na nie. Jedną z najważniejszych przestrzeni owej widoczności jest komunikacja medialna (Dobek-Ostrowska 2007; Hess 2013; Adut 2012). Odnosi się to zarówno do mediów masowych, czyli telewizji, radia i prasy, jak i przestrzeni Internetu, w której pomimo niższych barier wejścia dla aktorów społecznych i – wydawałoby się – nieograniczonych możliwości artykulacji, problem widoczności pozostaje aktualny, a nawet kluczowy. Część krytycznie zorientowanych badaczy Internetu, odchodząc od optymistycznej i normatywnej wizji przestrzeni wirtualnej,

akcentującej równość i wolność, zwraca uwagę na dominującą pozycję korporacji globalnych oraz ich wpływ na oferowany internautom dostęp do treści (por. Juza 2016; Fuchs 2014). Zmediatyzowane dyskursy wokół polityk publicznych, w tym przypadku polityki energetycznej, nierozzerwalnie wiążą się więc z wszystkimi wymiarami funkcjonowania życia społecznego: władzą, przemocą, wiedzą i niewiedzą, konkurencją, ideologiami, interesami, statusami, nierównościami itp.

Postulowane w teoriach demokracji upodmiotowienie obywateli, ich partycypacja w procesach decyzyjnych przy jednoczesnym traktowaniu mediów jako istotnego źródła wiedzy o świecie, wymaga przede wszystkim umiejętności krytycznej analizy toczących się dyskursów i dostrzegania ich konstruktywistycznego charakteru. Świadomość mechanizmów dyskursywnych wspiera transparentność sfery publicznej oraz zwiększa szanse jej otwarcia na nowych aktorów i alternatywne argumenty. To jedno z najważniejszych zadań dyskursywnych analiz polityk publicznych.

W Polsce przedstawiciele nauk społecznych dopiero zaczynają się interesować problematyką energetyki. O ile aspekty ekonomiczne oraz problemy legislacji, a ostatnio także bezpieczeństwa energetycznego w ujęciu politologicznym, od lat są przedmiotem badań i analiz, o tyle aspekty socjologiczne były dotąd badane dość rzadko. Jedną z nielicznych prób zarysowania zakresu zainteresowań socjologii energii jest ważna monografia pod tytułem *Energetyka a społeczeństwo* (Łucki, Misiak 2011). Liczne opracowania sondaży opinii na tematy związane z problemami polityki energetycznej często sprowadzają się do komentowania poparcia lub jego braku dla określonego projektu inwestycyjnego. Mają one raczej cele publicystyczny i polityczny niż cel naukowy. Na tym tle wyróżnia się socjologiczne opracowanie dotyczące wiedzy, postaw i zainteresowania energetyką nuklearną Polaków autorstwa Piotra Stankiewicza i Aleksandry Lis (2012) oraz monografia *Social Sciences and Energy Issues* pod redakcją Sylwii Mrozowskiej (2016). Na osobną uwagę zasługują też prace o aspektach partycypacji obywatelskiej w procesach decyzyjnych odnośnie do różnych problemów energetyki: od postrzegania i oceny nowych technologii (Stankiewicz 2009) aż do partycypacji (Stankiewicz 2013; Stankiewicz, Stasik, Suchomska 2015). Tematyka polskich dyskursów wokół problemów energetyki pojawia się w pracach autorów polskich i zagranicznych (Wagner, Grobelski, Harembki 2015; Upham i in. 2014; Jaspal, Nehrlich, Lemańczyk 2014; Wagner 2014; Świątkiewicz-Mośny, Wagner 2012; Mrozowska, Kijewska 2016).

Wydaje się także, iż problematyka polityki energetycznej nie przykuwa uwagi znacznej części społeczeństwa. Niespełna 18% deklaruje śledzenie takich wątków w mediach, podczas gdy 66,5% przyznaje się do braku zainteresowania tego rodzaju treściami (TNS OBOP 2015). Badania

sondażowe dotyczące gazu łupkowego ilustrują deficyt wiedzy wśród Polaków, zwłaszcza w zakresie wiedzy o zagrożeniach (CBOS 2013, 2011), choć sami badani oceniają swoją wiedzę na temat gazu łupkowego jako wystarczającą. Bywa i tak, że badani nie dostrzegają potrzeby posiadania wiedzy nawet na temat takich praktycznych kwestii jak wysokość rachunków za prąd (25% badanych nie wie, ile płaci, i nie uważa tej wiedzy za potrzebną, TNS OBOP 2015). Sposób prezentacji problemów energetycznych w mediach ma często charakter bardzo abstrakcyjny i jest konceptualizowany na poziomie makro życia społecznego, co nadaje komunikacji medialnej charakter raczej międzysystemowy (np. zmediatyzowanej wymiany informacji pomiędzy instytucjami ekonomicznymi i politycznymi) niż komunikacji pomiędzy rządzącymi a obywatelami (zob. Świątkiewicz-Mośny, Wagner 2012). Wszystko to czyni z obywateli raczej widzów spektaklu prezentowania określonych kierunków polityki energetycznej niż jej bezpośrednich lub nawet faktycznie reprezentowanych uczestników. Medialna widoczność problemów i dyskusji ma więc podstawowe znaczenie dla kształtowania społecznej agendy, która następnie staje się punktem odniesienia dla systemów generujących określone rozwiązania w ramach polityki publicznej.

Dyskursywne podejście do analizy polityk publicznych. Deliberacja i widoczność w sferze publicznej

Celem prezentowanych w niniejszym opracowaniu badań była próba odpowiedzi na pytanie o potencjał deliberacyjny polskich mediów ogólnoinformacyjnych. Deliberację rozumiemy tutaj jako kolektywny namysł nad istotnymi dla danej wspólnoty sprawami (Fishkin 2009). Rozróżniając deliberację od pojęcia partycypacji obywatelskiej, pojmowanej jako aktywny udział obywateli w procesach podejmowania decyzji politycznych, odnosimy się jednocześnie do znaczenia deliberacji jako dialogicznego wymieniania i rozwijania argumentów. Przyjmujemy normatywne założenia o wymianie argumentów przez uczestników deliberacji, ich gotowości do zmiany zdania, umiejętności odnoszenia się do argumentów innych oraz wytwarzania kryteriów oceny tego, które z owych argumentów są dalej rozwijane. Odnosząc się do koncepcji deliberatywnego podejmowania decyzji, uznając jej wpływ i znaczenie dla współczesnych teorii demokracji oraz doceniając formy deliberacji bezpośredniej, jednocześnie zauważamy w literatu-

rze przedmiotu niedowartościowanie potencjału mediatyzacji deliberacji i znaczenia działań medialnych dla funkcjonowania tego procesu w sferze publicznej⁴.

Definiując więc sferę publiczną przez jej wymiar komunikacyjny (por. Ferree i in. 2002), chcemy poddać krytycznej refleksji to, czy media ogólnoinformacyjne wspierają deliberację społeczną zarówno przez tworzenie przestrzeni debaty, jak i informowanie obywateli o toczących się procesach dialogu oraz mobilizowanie ich do aktywnego w nich udziału. Zasadnicze są tutaj pytania o to: kto jest uczestnikiem debaty w mediach ogólnoinformacyjnych, jakie wydarzenia i tematy determinują jej dynamikę, jakie wartości i zasady organizują istniejące w przestrzeni medialnej dyskursy, jak te dyskursy odzwierciedlają określone wspólnoty epistemiczne oraz jakie owe wspólnoty tworzą koalicje i opozycje, wreszcie z jakich zasobów symbolicznych korzystają aktorzy, legitymizując swoje stanowiska, i wedle jakich mechanizmów są one używane. Pytanie o to, czy, a jeśli tak, to w jaki sposób przestrzeń medialna jest przestrzenią deliberacji, w istocie okazuje się pytaniem o wizję sfery publicznej przyjmowaną przez aktywnych komunikacyjnie aktorów oraz pytaniem o widoczność i niewidoczność dyskursów w tej zmediatyzowanej rzeczywistości.

Same media potraktowaliśmy tutaj jako przestrzeń komunikacyjną, a więc symboliczny wymiar sfery publicznej, rozpatrywanej na dwóch poziomach – jako przestrzeń komunikowania pomiędzy władzą a społeczeństwem oraz wewnątrz społeczeństwa obywatelskiego (przestrzeń, gdzie aktorzy tego społeczeństwa uwidaczniają się, zyskują podmiotowość, kształtują i negocjują pomiędzy sobą definicje sytuacji). Odpowiada to habermasowskiemu rozumieniu politycznej sfery publicznej (w której opinia publiczna identyfikuje i tematyzuje problemy, by system polityczny mógł na nie następnie odpowiedzieć) oraz obywatelskiej sfery publicznej, gdzie aktorzy społeczeństwa obywatelskiego stają się widocznymi dla siebie nawzajem (por. Habermas 2005; Hess 2013). Przyjęliśmy, że jest to przestrzeń zorganizowanych, intencjonalnych, choć rozproszonych działań komunikacyjnych. Wytwarzają one w ramach konstruowanych przez siebie granic obrazy rzeczywistości, do których aktorzy, w tym także same media jako aktorzy kolektywni, odnoszą się jak do rzeczywistości zewnętrznej. Za Niklasem Luhmannem (2000) podkreślamy, że nie negujemy tym samym istnienia owej rzeczywistości *per se*, akcentujemy tylko, że aktorzy działań komunikacyjnych nie odnoszą się

4 Problematyka roli mediów w procesach deliberacji jest omawiana (często krytycznie) przez licznych autorów, by wymienić choćby publikację B. Page'a (1996), monografię zbiorową pod redakcją S. Chamber i A. Costain (2000), pracę Wolsink (2006) czy liczne artykuły, do których odwołujemy się w niniejszej monografii. W większości prac autorzy zadają jednak pytania o rolę mediów (ich praktyk, reprezentacji medialnych itp.) w procesach deliberacji. Konceptualizacja mediów jako przestrzeni, gdzie może zachodzić proces deliberacji (obecna np. w Hess 2013), należy w literaturze przedmiotu do rzadkości.

do niej bezpośrednio, lecz właśnie poprzez wytwarzane przez siebie konstrukcje rzeczywistości. Mówiąc o mediach, będziemy się odnosić do owej komunikacyjnej przestrzeni, podczas gdy mówiąc o instytucjach medialnych jako a aktantach⁵, będziemy używać określenia nadawca lub – w przypadku indywidualnych aktorów – dziennikarze.

Tak rozumiana przestrzeń komunikacji obejmuje więc zespół instytucjonalnych przestrzeni i dyskursywnych reguł, które w rezultacie wytwarzają opinię publiczną (Habermas 1996). Przestrzenie te wykraczają jednak poza media, są nie tylko rozproszone, ale także pozbawione centrum, mogą być dla siebie niewidoczne, samoreferencyjne i odizolowane, choć mogą też przenikać się i nawiązywać do siebie. Istotny wydaje się tu więc problem widoczności semiotycznej dyskursu⁶, widoczności wykraczającej poza nisze społecznościowe, które owe dyskursy wytworzyły. Jest to warunek konieczny do ich konfrontacji niezależnie od tego, czy miałyby ona prowadzić do wzajemnego zrozumienia i wypracowania zgody w imię dobra wspólnego, czy też do rywalizacji i walki o hegemonię.

Kategorię widoczności wprowadza i omawia Ari Adut (2012) jako pewną kontrpropozycję dla koncepcji normatywnych sfery publicznej, wiążących to pojęcie z obywatelskim zaangażowaniem i intencją służenia dobru wspólnemu. Semiotyczna widoczność odnosi się więc głównie do jednostek występujących w sferze publicznej, niezależnie od ich intencji, dostępnych dla pozostałych jednostek (widzów) jako niezaangażowanych obcych. Podstawowym zasobem w sferze publicznej jest zatem uwaga widowni, którą następnie można konwertować na inne kapitały, na przykład ekonomiczny czy polityczny. Sami widzowie zaś odnoszą się do występujących, posługując się uproszczeniami i typizacjami (Adut 2012). Kategorię widoczności można jednak odnieść nie tylko do aktorów, jak sugeruje Adut, ale także do samych dyskursów. W tym rozumieniu wytwarzane przez wspólnoty epistemiczne dyskursy potrzebują przestrzeni, gdzie mogą być potencjalnie dostępne każdemu (spełniając tym samym warunek sfery publicznej o powszechnym dostępie), a ich potencjał pozyskiwania uwagi publiczności stanowi nie jedynie, ale istotny czynnik wpływający na zdolność do kreowania społecznych definicji sytuacji. Jednocześnie dyskursy te same podlegają zwrotnie typizacji i uproszczeniom. Adut podkreśla wagę kategorii rozgłosu (*publicity*),

---

5 Pojęcie aktanta zapożyczamy z tradycji myśli B. Latoura (2010) i odnosimy do nieludzkich podmiotów działających, tu instytucji działających jako sieci obejmujące nie tylko jednostki, ale także technologie, wzory i normy ich funkcjonowania, interakcje pomiędzy poszczególnymi elementami oraz instytucjami medialnymi.

6 Kategorie widoczności semiotycznej aktorów w kontekście ich dostępności sensualnej i fizycznej obecności w sferze publicznej, jak również rozgłosu (*publicity*) dyskutuje A. Adut (2012). Tutaj modyfikujemy jego definicję widoczności, odnosząc ją do dyskursów ogólnie dostępnych sensualnie i kognitywnie rozpoznanych jako zespoły działań komunikacyjnych określonych grup aktorów.

zwracając uwagę na to, że asymetria występująca między publicznością a aktorem nie odbiera tej pierwszej istotnej władzy rozumianej jako zdolność do tworzenia grup wokół tego, co oglądane – przez sam fakt podzielanego uczestnictwa w oglądaniu (Adut 2012). Trudno się z tym zgodzić. Socjologia masowego komunikowania wypracowała charakterystyki różnych typów widowni. Sam akt uczestnictwa w widowni, czy to widowni masowej rozproszonej, czy audytorium skupionym w jednym miejscu, nie stanowi wystarczającego czynnika grupotwórczego. O tego rodzaju więzi możemy mówić tylko w odniesieniu do typu publiczności w rozumieniu Garbiela Tarde'a (1904). Niemniej widoczność dyskursów w powszechnie dostępnej sferze publicznej, tu przestrzeni medialnej, jest istotna, w niej bowiem właśnie mogą powstać koalicje wspólnot epistemicznych generujących różne dyskursy (a także opozycje tych dyskursów) widoczne dla szerszego audytorium. Przykładem może być wsparcie dyskursu administracji rządowej przez ekspertów ekonomistów czy aktywistów społecznych przez naukowców środowiskowych.

Analizowane w niniejszej monografii dyskursy tematyczne odnoszą się do polityki energetycznej. Ta z kolei należy do polityk publicznych – a więc zrjonalizowanych i systemowych działań społeczeństwa podejmowanych w celu rozwiązania istotnych społecznie problemów lub zabezpieczenia społecznych potrzeb. Wśród różnych podejść do analizowania polityk publicznych istotne miejsce zajmuje podejście dyskursywne. Zakłada ono badanie struktur argumentacyjnych w narracjach członków społeczeństwa. Strategie są wytwarzane przez wspomniane już wspólnoty epistemiczne, rozumiane jako nieformalne, często rozproszone sieci wytwarzające wiedzę i konstruujące określone definicje, które z kolei mogą wywierać wpływ na aktorów politycznych w skali mikro (O'Riordan, Jordan 1996: 87⁷). Wspólnoty te mają zdolność do mobilizowania się wokół określonych dyskursów (Cotton, Rattle, Alstine 2014). Dyskursy zaś nadają im ramy, definiują, kto i na jakich zasadach jest uprawniony do zabierania głosu w imieniu danej wspólnoty (Fischer, Forester 1993). Co więcej, dyskursy te wytwarzają zespoły reguł określających, jakie tematy są w ich ramach dopuszczalne, wskazując także zasoby symboliczne, które mogą zostać użyte: wiedzę i niewiedzę, wartości i antywartości. Będąc zanurzonymi w kontekstach zewnętrznych, jednocześnie przenoszą je wewnątrz siebie, dokonując określonych definicji sytuacji i tym samym transformując zewnętrzne uwarunkowania na wewnętrzne elementy sytuacji (por. Clarke 2005).

---

7 Wychodzimy tu poza definicję wspólnot epistemicznych jako wspólnot profesjonalistów, jak to proponuje np. Hass (1992). Wydaje się, że wskazywane przezeń kryteria – podzielane reguły, normy i wartości organizujące wiedzę i tworzące podstawy do oceniania racjonalności działań społecznych i polityk publicznych – mogą obejmować także aktorów wymykających się definicji „profesjonalnych ekspertów”, np. aktywistów, członków społeczności i nieformalnych grup sąsiedzkich, słowem wszystkich zaangażowanych w sprawę jednostek.

Zwrot dyskursywny w analizie polityk publicznych, datowany na początek lat 90. XX wieku, polegał na zmierzeniu się z dominującym sposobem traktowania polityk publicznych jako neutralnych pod względem wartości tworców technicznych (Fischer, Forester 1993). Akcentowano, że polityka publiczna nie jest i nie może być prostą aplikacją metod naukowych; nie zaprzeczając ważności danych empirycznych, szukano relacji pomiędzy tymi danymi a normatywnymi wytycznymi. Najistotniejsze stało się to, jak wspomniane relacje są konstruowane w procesach komunikacyjnych. Zasadne okazało się więc otwarcie pola dla analiz jakościowych i interpretacyjnych, które stanęły w opozycji do technokratycznego i pozytywistycznego podejścia do analizy polityk publicznych (Fischer, Gottweis 2012).

W dyskursywnych analizach polityk publicznych przełomu wieku istotnym wymiarem był język postrzegany jako nośnik i narzędzie organizowania myślenia o wybranych problemach, stąd postulat krytycznej analizy języka, odtwarzania i rozumienia znaczeń jako wsparcia dla procesu deliberacji obejmującego różnych aktorów – polityków, administrację, obywateli (Lindblom, Cohen 1979; Fischer, Gottweis 2012: 2).

W podejściu dyskursywnym odnajdujemy więc orientację ku partycypacji obywatelskiej i deliberacji – procesowi, w którego trakcie różni aktorzy mogą dążyć do stworzenia wspólnego rozwiązania. Mamy więc do czynienia z normatywnym ideałem deliberacji wywodzącym się z myśli Habermasa i Rawlsa oraz jego proceduralnym ujęciem otwierającym pole do rozwijania metodologii partycypacji. Akcentowana jest także niepewność czasów i zmienność rzeczywistości, w której także nauka i wiedza przez nią generowana nie dają gwarancji znalezienia optymalnych rozwiązań, a często sama nauka staje się źródłem niepewności i ryzyka. Deliberacja jako proces kolektywnego uzgadniania wiedzy, integrowania jej różnych zasobów i akceptowania jej różnych źródeł, poszukiwania innowacyjnych rozwiązań w drodze racjonalnej wymiany i oceny argumentacji staje się zatem sposobem radzenia sobie z ryzykiem i niepewnością, jeszcze wyraźniej akcentując swój odrębny od ekspercko-gabinetowego modelu tworzenia polityk publicznych charakter.

Fischer i Gottweis we wstępie do redagowanej przez siebie monografii na ten temat (2012) dają jednak wyraz świadomości tego, że w praktyce aktorzy społeczni konkurują ze sobą, przedstawiając różne strategie argumentacyjne i reprezentując różne, nierzadko sprzeczne interesy. Analizy dyskursów mają więc w założeniu umożliwić rozpoznanie mechanizmów, według których konstruują oni owe konkurujące ze sobą narracje i w ramach których radzą sobie z problemami ryzyka i niepewności. Autorzy twierdzą, że konstruktywistyczne rozumienie dyskursów i argumentacji prowadzi do deliberatywnego znalezienia konsensusu i publicznego rozwiązywania problemów (w procesie deliberacji) (Fischer, Gottweis 2012). Akceptujemy to twierdzenie i dodat-

kowo rozszerzamy jego znaczenie. Jak wykazali Hemant Ojha, John Cameron i Chetan Kumar (2012), analizując porządek zarządzania lasami w Nepalu, uzupełnienie normatywnego podejścia o analizę głębokich struktur władzy i przemocy symbolicznej pozwala na wielowymiarowe zrozumienie dynamiki tego procesu. Podążanie za myślą Habermasa nie wyklucza stosowania kategorii analitycznych podejść alternatywnych, w przypadku przywołanej pracy było to zastosowanie kategorii krytycznej socjologii Pierre'a Bourdieu (przy świadomości fundamentalnych różnic tych podejść). Deliberacja jako ideał normatywny może mieć więc istotne znaczenie dla otwierania zamkniętych pól i zmieniania doksy. Wprowadzenie do sfery publicznej nowych narracji wiedzy (Ojha, Cameron, Kumar 2012) w rezultacie wspiera proces zmiany w obszarze polityk publicznych i zwiększa elastyczność reagowania na turbulentną rzeczywistość.

Pomimo oczywistych odwołań do myśli Habermasa wydaje się, że w podejściu dyskursywnym proponowanym przez Fischera i Gottweisa (2012), na poziomie operacyjnym autorom patronuje raczej odmienna wizja sfery publicznej. Podkreślają oni istnienie wewnątrz dyskursów i pomiędzy nimi niezwykłych konfliktów, co więcej – zwracają uwagę, że racjonalny dyskurs nie wyczerpuje możliwości argumentacyjnych i konieczne jest uwzględnienie także dyskursów nieracjonalnych, emocjonalnego zaangażowania i wynikających stąd odmiennych sposobów komunikacji. Akcentują oni także związki wiedzy oraz władzy, zwracając uwagę na konstruktywistyczny charakter wiedzy i jej rozmaite typy: wiedzę ekspercką, potoczną, praktyczną. Należy do tego dodać jeszcze niewiedzę, którą współcześnie większość badaczy interpretuje poza prostą opozycją wobec wiedzy – jako jej brak – oraz w różnych jej typach i odmianach (Gross, McGoey 2015).

Istotne jest tu jednak mobilizowanie zasobów w postaci wartości i konstruowanie kolektywnej zgody wewnątrz wspólnot dyskursywnych co do ich znaczenia i wagi. Jak słusznie zauważają Fischer i Gottweis (2012), to właśnie zgoda co do wartości i idei napędzała ruchy społeczne do walki w przypadku znaczących kroków w rozwoju demokracji społeczeństw zachodnich, jak zniesienie niewolnictwa, przyznanie praw wyborczych kobietom czy zwrócenie uwagi na kwestie środowiskowe. Jednocześnie stwierdzają oni, że współcześnie kryterium racjonalności debaty jest często sprowadzane do racjonalności ekonomicznej, i choć autorzy odnoszą się tu do realiów liberalnego kapitalizmu USA, ich obserwacja wydaje się adekwatna także do sfery publicznej w Polsce. W analizowanych dyskursach kryterium ekonomicznej opłacalności pojawia się nader często.

Ponieważ podejście dyskursywne zakłada strategiczny charakter komunikacji publicznej, w badaniach położyliśmy nacisk na rekonstrukcję strategii argumentacyjnych, co z kolei wprowadza konieczność uwzględniania retorycznych aspektów narracji. Sam argument jest rozumiany jako

stwierdzenie o rzeczywistości wsparte figurą retoryczną pełniącą funkcję perswazyjną (Majone 2004). Analiza musi więc uwzględnić także ten poziom komunikacji.

Wszystko to skłania nas do rozumienia dyskursu w kontekście relacji wiedzy i władzy, wywierania wpływu i rywalizacji o widoczność medialną. Konsekwencją jest przyjęcie procedur operacyjnych krytycznej analizy dyskursu – z jednej strony akcentujących znaczenie retoryki (jako elementu niezwykle istotnego przy analizie argumentacyjnej) i języka, a więc wykorzystania narzędzi semiotycznych i lingwistycznych, z drugiej krytycznego uwzględnienia praktyk dyskursywnych zakorzenionych w kontekstach ekonomicznych, politycznych i kulturowych warunkujących działanie mediów. Będziemy więc sięgać do teorii dyskursu Normana Fairclougha (2012) i Theuna van Dijka (1991), poszukując ukrytych relacji władzy, wspierać się koncepcjami Michela Foucaulta (1998, 2002, 2006), a analizując (konstruowanie) siłę argumentów, ekspiacji szukać będziemy w pracy Pierre’a Bourdieu (1991).

Niezwykle istotna będzie analiza interakcji pomiędzy aktorami dyskursów. Wydaje się, że optymalne rozwiązanie, łączące podejście interakcyjne z krytyczną rekonstrukcją dyskursywnych struktur wiedzy, władzy, ludzkich i pozaludzkich komponentów, oferuje analiza sytuacyjna Adeli Clarke (2005), która zewnętrzne konteksty traktuje jako wewnętrzne komponenty sytuacji tworzonych w toku dyskursu. Pozwala więc analizować konteksty istotne w tradycji krytycznej analizy dyskursu (KAD) (społeczne, historyczne itp.) jako elementy wewnętrzne w mapach dyskursywnych, a jednocześnie uchwycić aktorów i ich działania w zmiennych konfiguracjach. Metoda opiera się na postrzeganiu dyskursów przez pryzmat ich zdolności „do mapowania tego, co może zostać pomyślane, powiedziane i zrobione w wielu aspektach życia” (Salskov-Iversen, Krause Hansen 2008: 409). Wszystko to stało się inspiracją do stworzenia procedur postępowania badawczego na etapie analizy przekazów medialnych.

Znajdujące się na przeciwległym biegunie podejść do analizy dyskursu normatywne założenia koncepcji Habermasa (por. Czyżewski 2013) także zostały uwzględnione w analizach, zwłaszcza tych odnoszących się do samoopisu wspólnot dyskursywnych – stąd zadane pytania o retoryczną siłę ich oddziaływania, o wizję sfery publicznej przyjmowaną przez jej widocznych aktorów. Obecnie retoryka deliberacji i partycypacji (niekoniecznie znajdująca przełożenie na faktycznie obowiązujące procedury), często przyjmowana przez aktorów politycznych, określa wytyczne do definiowania sfery publicznej i niejednokrotnie koncepcje te stają się także elementem samoopisów systemów politycznych współczesnych demokracji. Przyjmowane jako wartości autoteliczne postulaty dążenia do większej inkluzywności sfery publicznej, wymiany argumentów i zamknięcia w postaci konsensu mogą jednak same

stać się narzędziami przemocy symbolicznej. Jak zauważa Marek Czyżewski (2013), mogą one być elementem retorycznej gry pomiędzy rywalizującymi aktorami, którzy legitymizują swoje dyskursy przez odwołanie do owego ideału deliberacji przy jednoczesnym wykazywaniu, że dyskursy alternatywne czy konkurujące nie spełniają owych kryteriów. Są tym samym mniej obywatelskie i niepubliczne. Interesujące jest także, na ile ów ideał deliberacyjny staje się elementem samoopisu przestrzeni medialnej, legitymizując ją jako współczesną agorę – przestrzeń inkluzji aktorów społecznych i obszar działania mechanizmów przekładalności perspektyw. Gdyby więc posłużyć się metaforą mediów jako systemu komunikacyjnego (Luhmann 2000), dotykamy tutaj dwóch poziomów – poziomu samoopisu kształtującego tożsamość systemu i poziomu faktycznych operacji (por. Wagner 2010). Pytanie, na które spróbujemy odpowiedzieć, brzmi więc: w jaki sposób przestrzeń medialna sprzyja dążeniu ku normatywnemu ideałowi deliberacji i urzeczywistnieniu demokracji deliberatywnej? Czy realizuje wymogi inkluzywności, mapowania różnorodnych dyskursów, stymulowania ich dialogiczności i promowania dążenia do zgody, a może raczej odpowiada krytycznej wizji sfery publicznej jako przestrzeni agonistycznej, w której konkurujące interesy znajdują odbicie w alternatywnych dyskursach walczących o hegemonię w sferze publicznej. Osobną kwestią pozostaje, czy nawet pluralistyczna, w znaczeniu widoczności różnych dyskursów, sfera publiczna generuje pytania, które znajdują realną odpowiedź w postaci wpływu na kształtowanie polityk publicznych, tu polityki energetycznej państwa. Innymi słowy: czy problemy definiowane przez te dyskursy są uwzględniane w procesach projektowania lub/i implementacji polityk publicznych. Analizy dyskursów w innych krajach pokazują, że niekoniecznie tak się dzieje (Cotton, Rattle, Alstine 2014).

W przypadku dyskursów skupionych wokół problematyki energii w Polsce zauważalne jest odwoływanie się do idei dialogu i deliberacji przez przedstawicieli dyskursów marginalizowanych – przede wszystkim środowiskowego, który ochronę przyrody czyni główną wartością i kryterium oceny działań podejmowanych w ramach polityk publicznych. Kwestionując dominujące dyskursy jako nieobywatelskie, walczą jednocześnie o uznanie własnej obecności w zmediatyzowanej sferze publicznej. Odpowiedzią na to w przestrzeni medialnej są często inne mechanizmy wykluczenia, które przykładowo odnoszą się do deprecjonowania konkurencyjnych idei przez: podważanie ich racjonalności (odwołanie do porządku logicznego, kryteriów ekonomicznej oceny kosztów i zysków), podkreślanie naiwności i utopijności proponowanych rozwiązań (odwołanie do praktycznego rozumu), akcentowanie emocjonalnego sposobu wypowiedzi w kontraście do stonowanych wypowiedzi eksperckich (odwołanie do „chłodnego rozumu”), wreszcie do ignorowania części aktorów i limitowania dostępu do przestrzeni medialnej (np. w myśl reguły reprezentatywności, według której reprezentanci największych grup są uprzywilejowani w dostępie do

mediów). Biorąc to pod uwagę, operacjonalizujemy „widoczność” dyskursów przez mechanizmy włączania i wyłączania aktorów oraz oceniania argumentów (np. przez rozszczenie ważności czy ocenę racjonalności).

Konsekwencją przyjętych założeń teoretycznych jest konceptualizacja przestrzeni medialnej jako sfery publicznej, w której, w ramach istniejących dyskursów⁸, konstruowane są wiedza i niewiedza, wartości i normy, widocznici (i niewidocznici) stają się określone aktorzy indywidualni i kolektywni, definiuje się charakterystyki statusu i negocjuje się definicje sytuacji, jak również tworzy się nie mniej istotne obszary przemilczeń. To z kolei określiło opisaną w kolejnym rozdziale, przyjętą metodologię i sposób organizacji badań.

Analiza sytuacyjna jako sposób mapowania dyskursywnej przestrzeni medialnej

Prowadzone przez nas analizy dyskursu prasowego, a na ostatnim etapie medialnego, obejmowały analizy ilościowe, służące kategoryzacji elementów dyskursu, analizy słownictwa (listy frekwencyjne) i związków pojęć (analizy klastrów) oraz zasadnicze analizy jakościowe służące charakterystykom poszczególnych dyskursów, których horyzont wyznaczyły zaprezentowane powyżej pytania badawcze. Ze względu na napięcia teoretyczne wewnątrz teorii dyskursu (por. Czyżewski 2013; Jabłońska 2012) oraz liczne kategorie pojęciowe zidentyfikowane podczas etapów ilościowych, wyzwaniem okazało się znalezienie takiej ścieżki analizy, która pozwoliłaby poradzić sobie z chaosem, sprzecznościami i swoistym „nieporządkiem” materiału badawczego, a jednocześnie uchwycić subtelne relacje między kluczowymi kategoriami i dynamikę zmian w obrębie dyskursów. Trójstopniowy sposób pracy proponowany przez analizę sytuacyjną: sporządzanie map sytuacyjnych, map światów/aren oraz map pozycyjnych (Clarke 2005) (a przy tym jej interakcyjny charakter i inspiracje kartograficznymi metodami, współgrające z przyjętym wyobrażeniem o „przestrzeni” medialnej), był odpowiedzią na

---

8 Mając świadomość wielorakich definicji pojęcia dyskursu i nurtów teoretycznych, z których owe definicje wynikają, a także częstego posługiwania się pojęciem dyskursu bez jego precyzyjnego definiowania, przyjmujemy definicję operacyjną dyskursu jako zbioru tekstów tematycznie zogniskowanych wokół wskazanych zagadnień (por. Czyżewski 1997) w przyjętych ramach czasowych. Jednocześnie nie tracimy z oczu rozumienia dyskursu jako działania za pomocą słów w określonym kontekście społecznym i kulturowym, któremu towarzyszy świadomość form użycia języka (struktura formalna) i jego komponentu poznawczego w ramach systemu pojęć i wartości (van Dijk 2001). Zakładamy także, iż w analizowanych dyskursach będą realizowane strategie tekstowe (Duszak 1998).

te potrzeby. Pomimo pewnych słabości teoretycznych (por. Mathar 2008; Kacperczyk 2007) oraz ograniczeń związanych z subiektywizmem interpretacyjnym badacza (stąd postulat nieustannej świadomości własnego wkładu w analizowany materiał) metoda ta pozwala na twórczą i systematyczną pracę z materiałem, a także sprzyja zachowaniu powściągliwości w formułowaniu autorytatywnych twierdzeń i analitycznej gotowości badacza na „bycie zaskoczonym” obserwacjami do końca pracy. Ta świadomość relatywności analizowanych dyskursów wydaje się szczególnie cenna w obliczu zarzutów formułowanych czasem pod adresem badaczy zapominających o tym podstawowym w podejściu dyskursywnym postulacie epistemologicznym (por. Salskov-Iversen, Krause Hansen 2008; Czyżewski 2013).

Połączenie inspiracji KAD oraz analizy sytuacyjnej postawiło nas przed wyzwaniem dookreślenia kategorii kontekstu. W ujęciu van Dijka (2001) kontekst stanowi zespół okoliczności zewnętrznych wpływających na sposób odczytywania treści. W analizie sytuacyjnej kontekst jako uwewnętrzniony konstrukt samego dyskursu jest istotny o tyle, o ile został wprowadzony w obszar nazwany sytuacją. Sama sytuacja zaś pozostawiona programowo jako pojęcie niedodefiniowane, choć zakorzenione w określonych tradycjach teoretycznych (por. Kacperczyk 2007), jest przez nas rozumiana jako krótki moment, gdy różni aktorzy spotykają się i negocjują, konfrontują znaczenia, ale też reprodukują i przetwarzają je (por. Mathar 2008). W tym świetle wszystkie zasoby, także wiedza i niewiedza, mają otwarty charakter, są określane przez kogoś i dla kogoś w danym momencie. Tropiąc tu wpływ myśli Donny Haraway, Tom Mathar (2008) podkreśla sytuacyjne znaczenie wiedzy jako wytwarzanej przez różne, nie tylko eksperckie, grupy, wykorzystywanej i reprodukowanej przez aktorów z różnych sieci. W podobny sposób sytuacyjnie w dyskursie wytwarzane są wartości, symbole, metafory, ale także sami aktorzy i aktanci, interpretacje ich działań, ramy praktyk społecznych itp. Podejście to mocno nawiązuje do klasycznego rozumienia definicji sytuacji jako interakcyjnego i subiektywnego sposobu określania rzeczywistości przez członków danej grupy kulturowej (Thomas, Znaniecki 1976; Hałas 1991). Zakłada ono wielość światów społecznych oraz pozwala uchwycić interakcję – dynamikę zmiennych działań aktorów zajmujących różne pozycje i konstruujących różne definicje tego, do czego się odnoszą.

Na osobny akapit zasługuje tu relacja władza–wiedza, w przypadku wątków energetycznych zajmująca bardzo istotne miejsce. W ujęciu habermasowskim władza jest redystrybuowana w procesie niezakłóconej komunikacji przez prymat lepszego argumentu. To istotne nawiązanie tworzące normatywne podstawy koncepcji deliberacji musi się zatem stać punktem wyjścia dla projektu mającego za zadanie zdiagnozowanie przestrzeni medialnej właśnie jako obszaru deliberacji. W komunikacji medialnej, poza poziomem normatywnego samoopisu mediów, trudno jednak o niezakłóconą sytuację

komunikacyjną. Akceptując więc kluczową kategorię argumentu, operacjonalizujemy władzę w dwóch wymiarach: strukturalnym, posiłkując się myślą Foucaulta, i kulturowym, podążając za koncepcją władzy w komunikacji Bourdieu. Władzę strukturalną traktujemy jako przenikającą wszystkie relacje, dynamicznie przejawiającą się w dyskursie i charakteryzującą wszystkie praktyki jej aktorów. Władza w komunikacji przejawia się więc przez dopuszczenie kogoś (innych – aktora lub dyskursu) do procesu komunikowania (bądź wykluczenie kogoś z tego procesu) lub/i przez uznanie lub podważenie jego wkładu w dialog. Tym samym dotykamy procesu wytwarzania i kontrolowania dyskursów prawdziwościowych (Foucault 2006). Istotna okazuje się więc także władza wewnętrzna rozumiana jako zdolność argumentu do zaistnienia w dyskursie jako lepszy – kluczowe jest bowiem pytanie: „Jakie argumenty wygrywają w praktyce?” (Pellizioni 2001). Kapitał kulturowy, znajdujący się w posiadaniu określonych grup, definiuje tu kryteria oceny argumentu. Dyskursy dominujące będą więc określać wiedzę uznaną, wypychając poza jej obszar (lub niedopuszczając do wejścia) narracje konkurencyjne. Samą wiedzę będziemy rozumieć jako wiedzę teoretyczną, ugruntowaną na drodze nauki i legitymizowaną jej instytucjonalnym autorytetem (wytworzoną na uniwersytetach, w centrach badawczych, przywoływaną przez naukowców), przeciwstawiając ją kategorii *techné* – wiedzy technicznej, praktycznej – oraz *doksie*, czyli wiedzy rozumianej w kategoriach świadomości społecznej, przekonań, opinii (por. Ziółkowski 2002), często w obrębie danego pola traktowanej jako zbiór założeń przyjmowanych „same przez się”, niekwestionowanych i uznawanych za pewnik (Bourdieu 2006). Media mają władzę eksponowania argumentów i upowszechniania ich, co może prowadzić do ich reprodukcji w dyskursach pozamedialnych (czego przejawem są niektóre nierefleksyjne odpowiedzi udzielane w sondażach; por. Wagner 2010) lub do fałszywego konsensusu (gdym nadmiernie i w sposób nieuprawniony jest podkreślana zgoda i równość zasobów aktorów biorących udział w dyskursie) (Bohman 1996). Sposób projektowania, prowadzenia, ale także przedstawiania procesu deliberacji (w rezultacie partycypacji) może również dawać efekt kształtowania i narzucania praktyk podobnie jak w przypadku decyzji eksperckich (Stirling 2005). Sam argument definiujemy tu jako złożoną strukturę łączącą określoną wiedzę i informację, subiektywny sąd oraz pewną figurę retoryczną (Majone 2004). Argumenty są konfrontowane, wymieniane i rozwijane, a więc argumentacja ulega rozwojowi. Zakładamy, że dzieje się to także w przestrzeni medialnej.

Poszukiwanie mechanizmów „władzy argumentu” przez wykorzystanie symbolicznych zasobów dostępnych w określonych polach społecznego działania skłania nas do sięgnięcia po teorię Bourdieu podkreślającą wagę czynników kulturowych. Jeśli potraktujemy deliberację jako sposób poszukiwania nowych rozwiązań, także takich, które początkowo nie były dostępne przystępującym

do debaty aktorom i które mogą pochodzić spoza uznanego za obowiązujące pola wiedzy, może się ona jawić jako mechanizm otwierający zamknięte pole dogmatycznej wiedzy-*doksy* (por. Ojha, Cameron, Kumar 2012).

Sposób pracy wynikający z analizy sytuacyjnej pozwala wykorzystać potencjał tych różnorodnych źródeł. Metaforyka kartograficzna współgra z przyjętym przez nas postrzeganiem dyskursu mediów przede wszystkim jako przestrzeni komunikacyjnej, w dalszej kolejności jako aktantów definiujących samych siebie w owej przestrzeni. Tak jak mapa jest umowną interpretacją przestrzeni zewnętrznej (Luhmann 2000⁹), tak dyskursywne mapy są podwójną interpretacją – stanowią bowiem subiektywną interpretację badacza, który wnioskuje na temat interpretacji dokonywanej przez aktorów. Pozwala to bardzo elastycznie potraktować kluczowe kategorie wiedzy i uwzględnić konstruowanie obszarów niewiedzy (w bogactwie jej typów) i niepewności przybierającej czasem formę tak różnie definiowanego ryzyka. Część zasadniczą stanowi socjologicznie zorientowana analiza dyskursu akcentująca dynamikę i interakcyjność (Pawliszak, Rancew-Sikora 2012) – ważne kategorie, gdy deliberację pojmujemy jako proces. Analiza sytuacyjna zakłada, „że badanie powinno dokonywać pogłębionego opisu, prezentacji i wyjaśnienia indywidualnych, kolektywnych, organizacyjnych, instytucjonalnych, temporalnych, geograficznych, materialnych, dyskursywnych, kulturowych, symbolicznych, wizualnych i historycznych aspektów sytuacji” (Clarke 2005: xxiii, za: Kacperczyk 2007: 5). Pozwala nie tylko rekonstruować subiektywne wizje problemów i rozwiązań aktorów definiowanych i legitymizowanych przez poszczególne dyskursy, ale także uwzględniać ludzkie i pozaludzkie czynniki sytuacji. Koncepcja sytuacji, z uwagi na jej czasowość, zmienność i złożoność, wydaje się idealna do badań przedstawień medialnych, lecz ta metoda pozwala wyjść poza poziom przedstawień (reprezentacji) i uwzględnić znaczenie formalnych struktur języka i ich dynamicznej zmienności (zob. ryc. 1).

Wypracowane mapy wspierające subiektywne interpretacje badacza mają służyć nie konstrukcji modeli opartych na uproszczeniach analitycznych, ale właśnie odkrywaniu złożoności sytuacji, jej wszystkich elementów, po to, by następnie zidentyfikować i wytłumaczyć zarówno odtwarzane wzorce, jak i procesy zmian. Zgodnie z zalecaną przez Clarke procedurą badawczą analiza objęła:

- wymiar ludzkich (*human*), materialnych (*nonhuman*) oraz dyskursywnych elementów sytuacji;
- wymiar społecznych światów i aren;
- wymiar pozycji zajmowanych przez podmioty w dyskursach lub kontrowersyjnych dyskusjach.

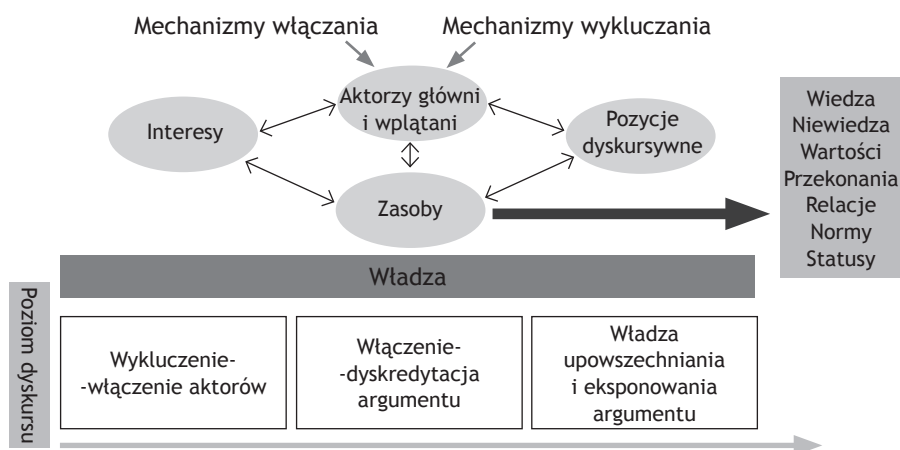
9 Sięgając po metaforykę N. Luhmanna, inspirujemy się głównie konstruktywistycznym wymiarem jego myśli, nie aplikując jego teorii systemowej mediów.

Ad 1. Wymiar ludzkich, materialnych i dyskursywnych elementów sytuacji został zarysowany podczas analizy ilościowej. Takie mapy w niniejszym badaniu tworzono osobno dla każdego tytułu. Sporządzano również zintegrowane mapy dla całego analizowanego materiału. Stały się one podstawą pogłębionej, jakościowej analizy dyskursu, której celem jest „rozumienie złożoności i heterogeniczności indywidualnych i kolektywnych sytuacji, dyskursów i interpretacji sytuacji” (Clarke 2005: xxv). Przygotowane mapy po uporządkowaniu stają się podstawą analizy relacyjnej – zgłębiającej powiązania pomiędzy poszczególnymi kategoriami, elementami.

Ad 2. Analiza społecznych światów i aren przyjmuje za jednostkę analizy „społeczny świat” rozumiany jako podmioty dyskursu, zbiorowość wytwarzającą znaczenia i podejmującą pewne kolektywne działania. Ten krok obejmował sporządzenie map badających zaangażowanie kolektywne aktorów, badania powiązań między nimi i obszary realizowanych działań.

Ad 3. Końcową fazą badania jest wykonanie map pozycyjnych, służących ilustracji możliwych pozycji artykułowanych w dyskursie. Ważne, że nie są one konieczne przypisane do danego aktora – jednostki, grupy czy instytucji, stanowią raczej odzwierciedlenie strategii argumentacyjnych. Podejście to umożliwi traktowanie wszystkich strategii, także tych rzadziej występujących, a nawet występujących marginalnie, jako równie ważnych dla zrozumienia złożoności sytuacji. Centralnymi kategoriami są tu nie tylko wyartykułowane wątki, ale też strefy przemilczeń.

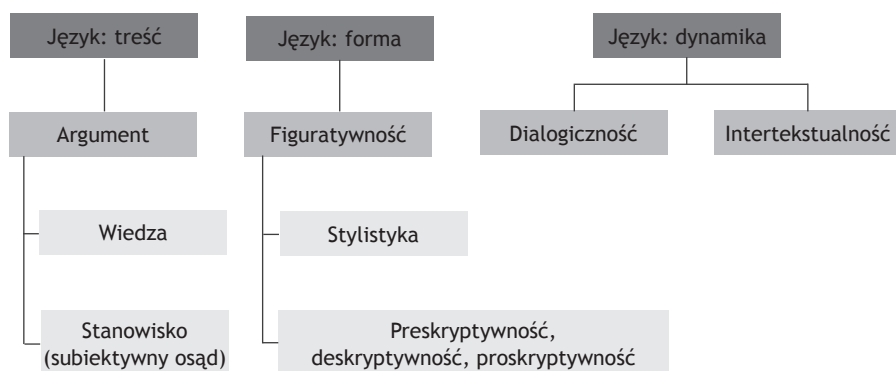
Schemat znajdujący się na rycinie 1, podsumowujący przedstawione rozważania, ilustruje wytyczne przyjęte do analizy, która na końcowym etapie badań uwzględni sam dyskurs określony jako „bieżący”, odnosząc się jednocześnie do rezultatów analiz wykonanych w poprzedzających etapach.

Rycina 1. Schemat analizy dyskursu w poszczególnych wątkach tematycznych

Źródło: opracowanie własne.

W badaniach – zgodnie z założeniami KAD – uwzględniono analizę poziomu językowej organizacji materiału. Wzięto tu pod uwagę trzy wymiary: wymiar semantyczny (skupiono uwagę na konstrukcji argumentów; komponent wiedzy oraz subiektywnego osądu), wymiar formalny (analizowano figuratywność języka ze szczególnym uwzględnieniem stylistyki wypowiedzi oraz modalności jako statusu nadawanego kreowanej w wypowiedzi rzeczywistości, tj. przedstawianie rzeczywistości jako pożądanej, obiektywnie istniejącej lub mającej zaistnieć w określonym czasie), wreszcie wymiar dynamiki językowej (uwzględniono wymiar dialogiczności i intertekstualności w przyjętym rozumieniu) (zob. rozdział 2: *Sposób organizacji badań*).

Rycina 2. Schemat analiz socjolingwistycznych

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie

Zarysowany w niniejszym rozdziale kontekst teoretyczny i metodologiczny określa zasadniczy problem badawczy podejmowany w pracy. Jest nim rola i znaczenie dyskursów medialnych dla szeroko pojętej debaty społecznej na ważne dla tego społeczeństwa tematy. Energetyka stanowi tu przykład – swoiste *case study* ilustrujące określone mechanizmy włączania i wyłączenia aktorów i argumentów, a tym samym konstruowania tego, co w sferze publicznej staje się widoczne i może być punktem odniesienia dla decyzji i działań zarówno instytucjonalnych, jak i grupowych oraz jednostkowych. W tym znaczeniu dyskursy medialne są istotnym wymiarem praktyk społecznych, których skutki wymiennie determinują przyszłość.

Bibliografia

- Adut A. (2012), *A Theory of the Public Sphere*, „Sociological Theory”, 30 (4), s. 238–262.
- Bakhtin M. (1981), *The Dialogical Imagination*, Austin.
- Bakhtin M. (1982), *Problemy literatury i estetyki*, tłum. W. Grajewski, Warszawa.
- Beck U., Giddens A., Lash S. (2009), *Modernizacja refleksyjna*, Warszawa.
- Bell D., Grey T., Haggett C. (2005), *Policy, Participation and the Social Gap in Wind Farm Sitting Decisions*, „Environmental Politics”, vol. 14, no. 4, s. 460–470.
- Bergmans A., Sundkvist G., Kos D., Simons P. (2014), *The Participatory Turn in Radioactive Waste Management. Deliberation and the Social-Technical Divide*, „Journal of Risk Research”, 18 (3), November.
- Bohman J. (1996), *Public Deliberation, Pluralism and Complexity*, Cambridge, MA.
- Bohman J. (2000), *The Division of Labor in Democratic Discourse. Media, Experts, and Deliberative Democracy* [w:] S. Chambers, A. Costain (eds.), *Deliberation, Democracy and Media*, Lanham, s. 47–64.
- Bourdieu P. (1991), *Language and Symbolic Power*, Cambridge, MA.
- Bourdieu P. (2006), *Dystynkcja. Klasy i klasyfikacje* [w:] A. Jasińska-Kania, L. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski, *Współczesne teorie socjologiczne*, Kraków, s. 634–650.
- CBOS (2011), *Wydobywać? Polacy o gazie łupkowym*, BS/112/2011, Warszawa.
- CBOS (2013), *Spółeczny stosunek do gazu łupkowego*, BS/76/2013, Warszawa.
- Chamber S., Costain A. (eds.) (2000), *Deliberation, Democracy and the Media*, Lanham–Boulder–New York–Oxford.
- Clarke A.E. (2003), *Situational Analyses. Grounded Theory Mapping after the Postmodern Turn*, „Symbolic Interaction”, vol. 26(4), s. 553–576.
- Clarke A. (2005), *Situational Analysis. Grounded Theory after the Postmodern Turn*, Thousand Oaks, CA.
- Cotton M., Rattle I., Alstine J.V. (2014), *Shale Gas Policy in the United Kingdom. An Argumentative Discourse Analysis*, „Energy Policy”, 73, s. 427–438.
- Czyżewski M. (1997), *Trzy rodzaje dyskursu* [w:] M. Czyżewski, A. Piotrowski, S. Kowalski (red.), Kraków, s. 10–22.
- Czyżewski M. (2013), *Teorie dyskursu i dyskursy teorii*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 2.
- Dijk T. van (1991), *The Interdisciplinary Study of News as Discourse* [w:] K.B. Jensen, N.W. Jankowski (eds.), *A Handbook of Qualitative Methodologies for Mass Communication Research*, London, s. 108–120.
- Dijk T. van (2001), *Dyskurs jako struktura i proces*, tłum. G. Grochowski, Warszawa.
- Dijk T. van (2008), *Discourse and Context. A Socio-cognitive Approach*, Cambridge.
- Devine-Wright P. (2009a), *Public Engagement with Renewables Energy. Introduction* [w:] *Renewable Energy and the Public. From NIMBY to Participation*, London–Washington.
- Devine-Wright P. (2009b), *Rethinking Nimbyism. The Role of Place Attachment and Place Identity in Explaining Place Protective Action*, „Journal of Community and Applied Social Psychology”, vol. 19, no. 6, s. 426–441.
- Dobek-Ostrowska B. (2007), *Komunikowanie polityczne i publiczne*, Warszawa.
- Dryzek J.S. (1990), *Discursive Democracy. Politics, Policy and Political Science*, Cambridge.
- Dryzek J.S. (2000), *Deliberative Democracy and Beyond. Liberals, Critics, Contestations*, Oxford.
- Dryzek J.S. (2010), *Foundations and Frontiers of Deliberative Governance*, Oxford–New York.
- Duszak A. (1998), *Tekst, dyskurs, komunikacja*, Warszawa.
- Duszak A., Fairclough N. (red.) (2008), *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, Kraków.
- Dye T.R. (2013), *Understanding Public Policy*, Upper Saddle River, NJ.

- Fairclough N. (2011), *Media Discourse*, London–New York.
- Fairclough N. (2012), *Discourse and Social Change*, Cambridge, MA.
- Ferree Marx M., Gamson W.A., Gerhards J., Rucht D. (2002), *Four Models of the Public Sphere in Modern Democracies*, „Theory & Society”, 31 (3), s. 289–324.
- Fischer F., Forester J. (1993), *Introduction [w:] The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*, Durham, NC.
- Fischer F., Gottweis H. (2012), *Introduction [w:] F. Fischer, H. Gottweis (eds.), The Argumentative Turn Revisited Public Policy as Communicative Practice*, Durham–London.
- Fishkin J.S. (2009), *When the People Speak. Deliberative Democracy and Public Consultation*, Oxford.
- Fishkin J.S., Laslett P. (eds.) (2003), *Debating Deliberative Democracy*, Malden, MA.
- Foucault M. (1998), *Nadzorować i karać*, tłum. T. Komendant, Warszawa.
- Foucault M. (2002), *Porządek dyskursu*, tłum. M. Kozłowski, Gdańsk.
- Foucault M. (2006), *Wiedza i władza [w:] A. Jasińska-Kania, L. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski, Współczesne teorie socjologiczne*, Kraków, s. 537–545.
- Fuchs Ch. (2014), *Social Media. A Critical Introduction*, London.
- Giddens A., Lash S., Beck U. (2009), *Modernizacja refleksyjna. Polityka, tradycja i estetyka w porządku społecznym nowoczesności*, tłum. J. Konieczny, Warszawa.
- Górniak J., Żmuda G., Prokopowicz P. (2015), *Ocena wpływu w kontekście polityk publicznych [w:] J. Górniak (red.), Ocena wpływu oparta na dowodach*, Warszawa.
- Gross M. (2015), *Give Me an Experiment and I Will Raise a Laboratory*, „Science, Technology, & Human Values”, [on-line]: sth.sagepub.com.doskp: grudzień 2015, s. 1–22.
- Gross M., McGoey L. (eds.) (2015), *Routledge International Handbook of Ignorance Studies*, London.
- Habermas J. (1996), *Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, Cambridge, MA.
- Habermas J. (2005), *Faktyczność i obowiązywanie. Teoria dyskursu wobec zagadnień prawa i demokratycznego państwa prawnego*, tłum. A. Romaniuk, R. Marszałek, Warszawa.
- Hałas E. (1991), *Znaczenia i wartości społeczne. O socjologii Floriana Znanieckiego*, Lublin.
- Hass P.M. (1992), *Epistemic Communities and International Policy Coordination*, „International Organization”, 46 (1), s. 1–35.
- Hess A. (2013), *Spółcześni uczestnicy medialnego dyskursu społecznego w Polsce. Mediatyzacja i strategie komunikacyjne organizacji pozarządowych w Polsce*, Kraków.
- Jabłońska B. (2012), *Władza i wiedza w krytycznych studiach nad dyskursem – szkic teoretyczny*, „Studia Socjologiczne”, 1 (2004), s. 75–92.
- Jann W., Wegrich K. (2007), *Theories of the Policy Cycle [w:] F. Fischer, G. Miller, M.S. Sidney (eds.), Handbook of Public Policy Analysis. Theory, Politics and Methods*, Boca Raton–London–New York, s. 43–62.
- Jaspal R., Nerlich B., Lemańczyk S. (2014), *Fracking in the Polish Press. Geopolitics and National Identity*, „Energy Policy”, vol. 74, November, s. 253–261.
- Juza M. (2016), *Internet w życiu społecznym – nadzieje, obawy, krytyka*, „Studia Socjologiczne”, 1/2016.
- Kacperczyk A. (2007), *Badacz i jego poszukiwania w świetle „Analizy sytuacyjnej” Adele E. Clarke*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 3, nr 2.
- Latour B. (2010), *Splatając na nowo to, co społeczne. Wprowadzenie do teorii aktora-sieci*, tłum. K. Abriszewski, A. Derra, Kraków.
- Lindblom Ch.E., Cohen D.K. (1979), *Usable Knowledge. Social Science and Social Problem Solving*, New Haven.
- Luhmann N. (2000), *The Reality of the Mass Media*, Cambridge.
- Łucki Z., Misiak W. (2011), *Energetyka a społeczeństwo. Aspekty socjologiczne*, Warszawa.

- Majone G. (2004), *Dowody, argumenty i perswazja w procesie politycznym*, Warszawa.
- Mathar T. (2008), *Making a Mess with Situational Analysis?*, „Forum. Qualitative Social Research”, vol. 9, no. 2, May.
- McGoey L. (2012), *The Logic of Strategic Ignorance*, „The British Journal of Sociology”, vol. 63, issue 3, s. 533–576.
- Mrozowska S. (2016), *Social Science and Energy Issues*, Kraków.
- Mrozowska S., Kijewska B. (2016), *Public Understanding of Nuclear Energy. Polish Case Study* [w:] S. Mrozowska, *Social Sciences and Energy Issues*, Kraków, s. 69–87.
- Ojha H.R., Cameron J., Kumar C. (2012), *Deliberation or Symbolic Violence? The Governance of Community Forestry in Nepal*, „Forest Policy and Economics”, 11 (5), s. 365–374.
- O’Riordan T., Jordan A. (1996), *Social Institution and Climate Change* [w:] T. O’Riordan, J. Jager (eds.), *Politics of Climate Change. An European Perspective*, London.
- Page B. (1996), *Who Deliberates? Mass Media in Modern Democracy*, Chicago.
- Palumbo D.J., Maynard-Moody S. (1991), *Contemporary Public Administration*, New York.
- Pawliszak P., Rancew-Sikora D. (2012), *Wprowadzenie do SAD*, „Studia Socjologiczne”, 1 (204), s. 5–15.
- Pellizzoni L. (2001), *The Myth of the Best Argument. Power, Deliberation and Reason*, „The British Journal of Sociology”, vol. 52, no. 1, March, s. 59–86.
- Rifkin J. (2013), *Digital Leadership – Interview with Jeremy Rifkin*, https://www.capegmini-consulting.com/resource-file-access/resource/pdf/jeremy_rifkin_14_06_2013.pdf (dostęp: 26.12.2014).
- Salskov-Iversen D., Krause Hansen H. (2008), *Momenta dyskursywne. Zarządzanie modernizacją sektora publicznego* [w:] R. Wodak, M. Krzyżanowski (red.), *Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych*, Kraków.
- Sarrica M., Brondi S., Cottone P., Mazzara B. (2015), *One, no One, One Hundred Thousand Energy Transitions in Europe. The Quest for a Cultural Approach*, „Energy Research and Social Science”.
- Sroka J. (2009), *Deliberacja i rządzenie wielopasmowe. Teoria i praktyka*, Wrocław.
- Stankiewicz P. (2009), *The Role of Risks and Uncertainties in Technological Conflicts. Three Strategies of Constructing Ignorance Innovation*, „The European Journal of Social Science Research”, 22 (1), s. 105–124.
- Stankiewicz P. (2013), „Razem o łupkach”: czyli jak prowadzić dialog publiczny przy poszukiwaniu i wydobyciu gazu z łupków, „Przegląd Geologiczny”, 61 (6), s. 374–380.
- Stankiewicz P. (2014), *Zbudujemy wam elektrownię (atomową!). Praktyka oceny technologii przy rozwoju energetyki jądrowej w Polsce*, „Studia Socjologiczne”, s. 77–107.
- Stankiewicz P., Lis A. (2012), *Dla kogo elektrownia jądrowa? Wyniki badań opinii publicznej* [w:] K. Jeleń, Z. Rau (red.), *Energetyka jądrowa w Polsce*, Warszawa, s. 1019–1062.
- Stankiewicz P., Stasik A., Suchomska J. (2015), *Od informowania do współdecydowania i z powrotem. Prototypowanie technologicznej demokracji*, „Studia Socjologiczne”, 3 (218), s. 65–101.
- Steenbergen M., Baechtigerb A., Spoerndlib M., Steiner J. (2003), *Measuring Political Deliberation. A Discourse Quality Index*, „Comparative European Politics”, vol. 1, s. 21–48.
- Stehr N. (2015), *Our Changing Climate. Democracy and Knowledge*, wykład wygłoszony w Krakowie (3.11) i udostępniony przez autora w formie pisemnej w postaci konceptu, <http://www.socjologia.uj.edu.pl/documents/15033991/48db455f-62a4-4297-9bd1-ed6b80b76ab6> (dostęp: 26.12.2015).
- Stirling A. (2005), *Opening up or Closing Down: Analysis, Participation and Power in the Social Appraisal of Technology* [w:] M. Leach, I. Scoones, B. Wynne (eds.), *Science and Citizens. Globalization and the Challenge of Engagement*, London, s. 218–231.
- Stirling A. (2014), *Transforming Power. Social Science and the Politics of Energy Choices*, „Energy Research & Social Science”, 1, s. 83–95.

- Świątkiewicz-Mośny M., Wagner A. (2012), *How Much Energy in Energy Policy? The Media on Energy Problems in Developing Countries (with the Example of Poland)*, „Energy Policy”, 50, s. 383–390.
- Tarde G. (1904), *Opinia i tłum*, Warszawa–Kraków.
- Thomas W., Znaniecki F. (1976), *Chłop polski w Europie i Ameryce*, Warszawa.
- TNS OBOP (2015), *Co Polacy sądzą o rynku energii*, Warszawa, <http://www.rwe.pl/pl/dla-mediow/aktualnosci/co-polacy-sadza-o-rynku-energii> (dostęp: 8.12.2015).
- Upham P., Lis A., Riesch H., Stankiewicz P. (2014), *Addressing Social Representations in Socio-Technical Transitions with the Case of Shale Gas*, „Environmental Innovation and Societal Transitions”.
- Urry J. (2014), *The Problem of Energy*, „Theory, Culture & Society”, July 1.
- Wagner A. (2010), *Zaufać mediom? Analiza mechanizmów samoopisu prasy w sytuacjach kryzysowych*, Kraków.
- Wagner A. (2014), *Shale Gas. Energy Innovation in a (non-)Knowledge Society. A Press Discourse Analysis*, „Science and Public Policy”, August 7.
- Wagner A., Grobelski T., Harembski M. (2015), *Is Energy Policy a Public Issue? Nuclear Power in Poland and Implications for Energy Transitions in Central and East Europe*, „Energy Research and Social Science”.
- Wodak R., Krzyżanowski M. (red.) (2011), *Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych*, tłum. D. Przepiórkowska, Warszawa.
- Wolsink M. (2006), *Invalid Theory Impedes Our Understanding. A Critique on a Persistence of the Language of a NIMBY*, „Transaction of the Institute of British Geographers”, vol. 31, no. 1, s. 85–91.
- Ziółkowski M. (2002), *Wiedza [w:] Encyklopedia socjologii*, Warszawa.